

Статті



Ганна СОКІЛ

ЕДИЦІЙНО-ТЕКСТОЛОГІЧНІ КОНЦЕПЦІЇ ФОЛЬКЛОРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЕТНОГРАФІЧНОЇ КОМІСІЇ НТШ У ЛЬВОВІ

Hanna SOKIL. On Editorial Textologic Concepts of Folcloristic Activities by NTSh Ethnographical commission, Lviv.

Наукові засади фольклорних видань формувалися впродовж XIX ст. Уже перші збірники (М.Цертелева, М.Максимовича, А.Метлинського та інших) містили передмови, в яких упорядники висловлювали свої розмірковування про усну словесність, стан її збереження, принципи поділу матеріалу тощо. На кін. XIX – поч. XX ст. в українській фольклористиці утверджуються засади наукових видань, що сприяло застосуванню в едиційній практиці різного за обсягом наукового апарату. Насамперед він вирізняється повнотою – крім передмов, у збірках подано різноманітні покажчики, варіанти, паралелі, словники діалектизмів, примітки, коментарі із зазначенням докладної паспортизації, додаткових відомостей про інформантів. Особливо це стосується серійних фольклорно-етнографічних видань Наукового товариства ім. Шевченка у Львові – “Етнографічного збірника” та “Матеріалів до української етнології”.

Однією з важливих була проблема систематизації та класифікації народної словесності. Вона, зрештою, залишається актуальною до сьогодні. Від її розв’язання, як слушно зауважила С.Грица, значною мірою залежить поступ у дослідженні жанрового багатства фольклору та визначення його місця серед усної словесності інших народів¹.

Як відомо, у збірниках, які виходили раніше, не завжди витримано певної систематизації. Од-

нак питання класифікації зібраного матеріалу виникало у кожного, хто мав намір опублікувати уснопоетичні твори. “Розподіл пісень вповні і для всіх задовільний, майже неможливий, – писав ще А.Метлинський, – як і тому, що, за народним висловом, “той ще не вродився, щоб усім догодив”, так і тому, що твори народного натхнення як усе живе і природне, з трудом укладається в яку б то не було систему, завжди більш чи менш довільну. Є багато пісень подібних [...]. А між тим без приведення пісень в чіткий порядок не можна обійтись уже й тому, що без того не було би можливості ні пам’ятати їх, ні оглянути, ні уявити за ними народне життя”². Якщо такі думки висловлювали дослідники народної пісенності в серед. XIX ст., то наприкінці XIX та поч. XX ст. уже гостро критикували ті видання, в яких не дотримано чіткої класифікації. З великими труднощами пов’язані “розшуки окремих етнографічних речей у цих величезних лісах, які називаються збірками пісень Чубинського і Головацького”³, зазначив І.Франко при всій повазі до згаданих фольклористів.

Подібні зауваження простежуємо в низці рецензій І.Франка, а також В.Гнатюка, Ф.Колесси, З.Кузеля та інших. Так, В.Гнатюк у відгуку на “Угро-руські народні співанки” М.Врабеля вказав, що матеріали у збірнику надруковані без будь-якої системи: за коломийкою йде балада, потім знову коломийка, далі пісня про Довбуша і т. д. “Се очевидно утруднює страшно користування збіркою, бо бажаючих знайти в ній якусь пісню, треба перекидати її в цілості, інакше нічого не знайдеться...”⁴. Неодноразово вказували рецензенти на відсутність стало виробленої класифікації у виданнях Ж.Паулі, О.Кольберга, С.Рокоссовської. Значно краще розв’язано це питання у публікаціях Б.Грінченка. Народні пісні він класифікував за тією системою, яку 1876 р. розробив Південно-Західний відділ Географічного товариства. Хоча така систематика, на думку В.Гнатюка, як зрештою і будь-яка інша, може за-

²Метлинський А. [Предисловіе] // Народные южно-русские песни.– К., 1854.– С. XIV-XV.

³Франко І. [Рецензія:] Przyczynek do etnografii ludu guskiego na Wołyni // Франко І. Збір. тв.: У 50 т.– К., 1980.– Т. 27.– С. 210.

⁴Гнатюк В. [Рецензія на]: Врабель Михаил. Угро-русски народны співанки.– Будапешт, 1901.– Т. 1: Співанки Мараморшски // Записки НТШ.– 1902.– Т. 45.– С. 39.

¹Грица С. Ф.М.Колесса про дослідження фольклору // Народна Творчість та Етнографія.– 1966.– № 4.– С. 73.

знавати критики, усе ж вона вносить певний лад у збірнику⁵.

Звичайно, будь-яка класифікація умовна, і це добре розуміли фольклористи того часу, вважаючи що на однаковий поділ усної словесності ще не зразу і не скоро всі погодяться. Проте вони не допускали, довольного ставлення до упорядкування народнопоетичних творів. “Кожний видавець фольклорних матеріалів повинен при їх публікації звертати найбільшу увагу на систематику. Він не може, однак, заводити її довольно, але мусить усе опиратися на твердій науковій підставі”⁶. Тому одним із першочергових завдань було розроблення наукових засад фольклорних публікацій. І.Франко і В.Гнатюк не лише декларували положення, висловлювали свої концепції, а й намагалися дотримуватися їх у своїй видавничій практиці, постійно наголошуючи на цьому. Саме зібрання матеріалу, слушно підкреслив І.Франко у передмові до приповідок, “це ще одначе половина, і то, можна сказати, менша половина праці”. На його думку, багатство збірки залежить від збігу обставин: “далеко важніша річ обробити і опублікувати зібраний матеріал так, щоб із нього була найбільша можлива користь для науки. Тут перша і найважливіша річ – упорядкування матеріалу”⁷. З великою відповідальністю вчений ставився до цієї справи, зокрема до класифікації народних приповідок, шукаючи найоптимальніші шляхи систематизації вказаного уснословесного матеріалу.

Члени Етнографічної комісії НТШ розробили принципи наукового опрацювання і підготовки народних творів для публікування. Залежно від характеру матеріалу і мети, яку ставили перед собою упорядники, класифікували твори по-різному. Найбільш поширеною була подача матеріалу за: а) жанровою ознакою. У результаті видано окремі томи обрядового фольклору: гаївки⁸,

колядки і щедрівки⁹, народні голосіння, похоронні звичаї та обряди¹⁰; народної прози: казки¹¹, новели¹², байки¹³, легенди¹⁴, анекдоти¹⁵, народні оповідання про опришків¹⁶, демонологічні оповідання¹⁷. Неперевершеними до сьогодні залишаються три томи приповідок в упорядкуванні І.Франка (кожен том у двох книгах)¹⁸ та тритомник коломийок в упорядкуванні В.Гнатюка¹⁹, а також лірицьких пісень;

б) територіальним принципом: “Етнографічні матеріали з Угорської Русі” у зібранні та упорядкуванні В.Гнатюка (6 томів), “Гуцульщина” В.Шухевича (5 томів), “Народні пісні з Галицької Лемківщини” Ф.Колесси, “Галицько-руські народні пісні з мелодіями”, які зібрав у с. Ходовичах І.Колесса, “Бойківське весілля у Мшанци Старосамбірського повіта” у записках В.Гнатюка, “Бойківське весілля в Гвіздци (Турчанського повіта) у записках Ю.Кміта”, “Бойківське весілля в

інської етнології.– 1909.– Т. 12.

⁹Колядки і щедрівки / Збір. В.Гнатюк.– Т. I, II // Етнографічний Збірник.– 1914.– Т. 35, 36.

¹⁰Свенціцький І. Похоронні голосіння; В.Гнатюк. Похоронні звичаї та обряди // Етнографічний Збірник.– 1912.– Т. 31-32.

¹¹Галицькі народні казки. В Берліні пов. Бродського / Із уст народа списав О.Роздольський / Впорядк. і порівн. подав І.Франко // Етнографічний Збірник.– 1895.– Т. 1; 1899.– Т. 7; Дикарів М. Чорноморські народні казки й анекдоти // Етнографічний Збірник.– 1896.– Т. 2.

¹²Галицькі народні новели / Збір. О.Роздольський // Етнографічний Збірник.– 1900.– Т. VIII.

¹³Українські народні байки (звірний епос) / Збір. В.Гнатюк // Етнографічний Збірник.– 1916.– Т. 37-38.

¹⁴Галицько-руські народні легенди / Збір. В.Гнатюк. Т. I, II // Етнографічний Збірник, 1902.– Т. 12, 13.

¹⁵Галицько-руські анекдоти / Збір. В.Гнатюк // Етнографічний Збірник.– 1899.– Т. 6.

¹⁶Народні оповідання про опришків / Збір. В.Гнатюк // Етнографічний Збірник.– 1910.– Т. 26.

¹⁷Знадоби до галицько-руської демонології / Збір. В.Гнатюк // Етнографічний Збірник, 1904.– Т. 15; Знадоби до української демонології / Збір. В.Гнатюк // Етнографічний Збірник.– 1912.– Т. 33; Т. 34.

¹⁸Галицько-руські народні приповідки / Збір., упорядк. і поясн. І.Франко // Етнографічний Збірник.– 1901.– Т. 10; 1901-1905.– Т. 16; 1907.– Т. 23; 1908.– Т. 24; 1909.– Т. 27; 1910.– Т. 28; Див. також нове перевидання, яке здійснив С.Пилипчук: Галицько-руські народні приповідки / Збір., упорядк. і пояснив Іван Франко.– Львів: Видавн. Центр ЛНУ ім. І.Франка, 2006.– Т. I.– 832 с.; Т. II.– 818 с.; 2007.– Т. 3.– 700 с.

¹⁹Коломийки // Етнографічний Збірник.– 1905.– Т. 17; 1906.– Т. 18; 1907.– Т. 19.

⁵Гнатюк В. [Рецензія на]: Етнографические материалы, собр. в Черниговской и соседних с ней губерниях Б.Д.Гринченком.– Чернигов, 1899.– Т. III // Записки НТШ.– 1900.– Т. 33.– С. 29.

⁶Гнатюк В. Передне слово [до]: Колядки і щедрівки // Етнографічний Збірник.– 1914.– Т. 36.– С. 1.

⁷Франко І. Передмова до I т. “Галицько-руських народних приповідок” // Етнографічний Збірник.– 1905.– Т. XVI.– С. XI.

⁸Гаївки / Збір. В.Гнатюк. Мелодії схопив на фонограф О.Роздольський, списав Ф.Колесса // Матеріали до укра-

Доброгостові Дрогобицького повіта” у записах В.Левинського, “Бойківське весіле в Лавочнім Стрийського повіта у записах З.Кузели;

в) поєднання обидвох принципів – жанрово-тематичного і регіонального. Таким способом укладено деякі томи “Етнографічних матеріалів з Угорської Руси”. Тексти у збірнику класифіковано за географічним принципом, як, наприклад: I. Західні угро-руські комітати. II. Бач-Бодрогський комітат. Далі подано народні твори за населеними пунктами: матеріали із с. Чертежа Замплинської столиці, із с. Вижнього Свидника Шарішської столиці і т. д. Окремі томи “Етнографічних матеріалів з Угорської Руси” упорядковано за жанрово-тематичними особливостями (казки, легенди, новели, оповідання про історичні особи, анекдоти).

В едиційній практиці НТШ відомі також видання збірників за *окремими виконавцями*. Маємо на увазі насамперед “Оповідання Р[одіона] Ф[едоровича] Чмихала”, які зібрав Володимир Лесевич. Однак таке явище для публікацій Етнографічної комісії можна вважати скоріше винятковим, ніж закономірним. З цього приводу, зокрема, редактор зазначив у вступному слові: “Хоч Етнографічна комісія постановила давніше видавати лише збірники однорідних матеріалів, то деколи приходиться відступати від сеї засади, що мало місце й при отьому томі. Рішаючим при ухвалі друкування зібраних отут матеріалів було те, що вони записані одною **особою** [розрядка тут і далі наша. – Г.С.], в однім **селі** [с. Денисівка Лубенського пов. на Полтавщині. – Г.С.] і від **одного оповідача**. Вони представляють, отже, собою репертуар пересічного доброго оповідача народного, і вже той самий факт сконстатовання величини такого репертуару представляє вартість і для фольклориста, і для історика літератури”²⁰.

Зрештою І.Франко також не відкидав повністю метод упорядкування фольклорного матеріалу за окремим респондентом. Рецензуючи “Українські записи Порфирія Мартиновича”, опубліковані в “Киевской старине” за 1904 р., він схвально поставився до того, що редакція часопису надрукувала матеріал так, як одержала його від збирача – окремо за репертуаром кожно-

го співака чи оповідача. “При такім переважно історично-побутовім матеріалі, який міститься в записах Мартиновича, – се метод дуже добрий і розумний, та він й практичний тим, що, звичайно, число номерів, записаних від одного оповідача, невелике і майже кождий номер визначається якимись особливими прикметами, так що хоч він собі варіант якогось відомого вже твору, то все-таки варіант цікавий”²¹. Зрозуміло, з такою думкою І.Франка можна погодитись, коли йдеться про вичерпність репертуару певного інформатора. Однак таке впорядкування якимось чином ізолює кожен народний твір, не показує його в контексті інших варіантів. Очевидно, тому цей принцип дослідники майже не застосовували в едиційній практиці НТШ. В.Гнатюк, І.Франко не сприйняли й “старої практики” редакторів – видавати фольклорні збірки з різножанровим матеріалом. Більшого значення надавали публікації однорідних зразків усної словесності, досліджували проблеми систематики народних жанрів.

Жанрова система, термінологія на її означення формувалася впродовж XIX – поч. XX ст. І хоча саме поняття “система жанрів” у більш широкому значенні уведено у фольклористику значно пізніше (в серед. XX ст.)²², все ж його можна застосовувати і до досліджуваного періоду, оскільки в той час науковці торкалися питання систематики жанрів. До того ж, поняття системи фольклорних жанрів включає й класифікацію, хоча повністю до неї не зводиться. Як зазначають автори “Словника наукової й народної термінології”, тільки з урахуванням побутового і суспільно-естетичного функціонування, динаміки система фольклорних жанрів може бути успішно осмислена як важливий момент дослідження²³.

Фольклорні жанри – це історично обумовлені типи творів, у яких поєднуються в одне системне ціле формальні, смислово-змістові, морфологічно-структурні, стилістично-поетичні, функціональні та інші особливості. Будь-яка система – явище історичне; вона виникає, розвивається, видозмінюється у тісному зв'язку з іншими суміжними

²⁰Гнатюк В. Від редакції / Оповідання Р.Ф.Чмихала // Зібрав В.Лесевич // Етнографічний Збірник.– 1904.– Т. 14.– С. III.

²¹Франко І. Українські записи Порфирія Мартиновича // Записки НТШ.– 1906.– Т. 70.– Кн. 2.– С. 231 (Бібл.).

²²Восточнославянский фольклор. Словарь научной и народной терминологии.– Минск: Наука і техника, 1993.– С. 308.

²³Там само.

системами. Категорія уснопоетичних жанрів проходить у своєму побутуванні через стадії початкового формування, активної життєдіяльності і згасання, але не зникнення. Як відомо, на зміну одним жанрам приходять інші, виникають новотвори у зв'язку з суспільними, економічними чи побутовими причинами. Вони знаходять відповідне місце у системі жанрів певного періоду розвитку фольклористики.

Принципи жанрової диференціації можна простежити у серійних випусках фольклорних матеріалів. Вже в першому томі “Етнографічного збірника” (1895) І.Франко подав класифікацію оповідних жанрів. До нього спробу наукової систематизації народної прози здійснив М.Драгоманов у збірнику “Малорусские народыє предания и рассказы” (1876). Остання була використана у виданнях Б.Грінченка, В.Кравченка, М.Левченка та інших. У публікаціях Етнографічної комісії послуговувались концепцією І.Франка. Саме він розробив і науково обгрунтував класифікацію оповідних жанрів українського фольклору, в основу якої поклав літературні форми. І.Франко виокремив “казку, легенду, новелу, фантасію (анекдот), оповідання міфічні, оповідання про особи, події та місцевості історичні, байки звірячі, притчі та апологи”. До того ж, учений побіжно натякнув на малі фольклорні жанри, – загадки, приповідки, “образові обороти мови, примови та формули” – твори, що стоять на межі між поезією і прозою²⁴.

Згідно з його поглядом, казка – це оповідний твір, у якому “дійсність перемішана з чудесним елементом”, а новела – “без примішки чудесного елемента, основана на тлі побутів, часто перейнята тенденцією соціальною, зрідка національно-політичною або церковно-конфесійною”. До “байок звірячих” І.Франко відносив “короткі оповідання морального або дидактичного змісту, в яких героями виступають звірі або інші неодушевлені речі”. Можна сказати, що йдучи за Франком, для означення жанрових різновидів казок тоді найчастіше послуговувались дефініціями “казка”, “новела”, “байка”. Під казкою розумілись чарівні (фантастичні) народні твори, а під “байкою” – казки про тварин. До речі, у побуті часто терміни “байка” і “казка” вжива-

лися як синоніми, що й тепер ще спостерігається у західних областях України.

Стосовно новели, варто мати на увазі, що у цей термін на зламі ХІХ-ХХ ст. вкладалось широке коло понять. Вперше в українській фольклористиці І.Франко, за ним В.Гнатюк дали характеристику народним новелам, вважаючи їх найбільш поширеним уснопоетичним жанром, що відрізняється від інших видів народної прози реалістичністю зображуваних подій та відзначається певною сталістю форми і стилю. Дослідники підкреслювали, що новели – один з найдавніших жанрів, який побутував у різні часи, твориться нині і буде твориться надалі. З цього приводу В.Гнатюк, зіставляючи казки й новели, підкреслив, що нові казки не творяться, “а що найбільше, можуть повставати нові комбінації старих мотивів... Найважливіша, однак, прикмета новел, яка відрізняє їх рішуче від казок, се їх реальність. Усі вони зачерпнені з реального побуту і основані на нім в цілості”²⁵.

Широке розуміння дослідниками поняття новели підтверджують збірники, де під рубрикою “новели” подавались казки, власне оповідання, небилиці тощо²⁶. Таку думку поділяють деякі сучасні дослідники народної прози. Зокрема С.Мишанич, крім того, зазначив, що між термінами “новела” і “оповідання” І.Франко та В.Гнатюк проводили межу, проте часто вважали їх синонімами²⁷. Одноставного трактування поняття новели й досі серед науковців немає: одні наголошують, що під цим терміном слід розуміти лише народні оповідання чи соціально-побутову казку, інші розрізняють казки-новели та соціально-побутові казки, підкреслюючи їхній органічний зв'язок²⁸. У сучасній українській фольклористиці прийнято виділяти три основні жанрові різновиди казок: чарівні (або фантастичні), казки про тварин і соціально-побутові (або новелістичні). Термін “новела”, насправді ж, випав із широкого наукового обігу фольклористів у порівнянні з вживанням його на початку ХХ ст., а він усе-таки мав би зайняти

²⁵Гнатюк В. Народні новели. З образками Володимира Кобринського.– Львів: Накладом Української видавничої спілки, 1917.– С. ІХ-Х.

²⁶Див.: Галицькі народні новели / Збір. О.Роздольський; Гнатюк В. Народні новели...

²⁷Мишанич С. Усні народні оповідання.– К.: Наук. Думка, 1986.– С. 26.

²⁸Там само.– С. 27.

²⁴Франко І. Передмова [до]: Галицькі народні казки...– С. 5.

відповідне місце у системі уснопоетичних жанрів. Щодо народних легенд. В українській фольклористиці другої пол. XIX ст. жанрово-тематичні параметри легенди обмежувались християнсько-релігійними віруваннями. Цікаві спостереження з приводу цього висловив І.Франко. Він уважав, що в легендах “дійсність ...перемішана з чудесним, але взятим з обсягу виображень і вірувань церковно-релігійних”. Франкова концепція дійсності в легендах була підтримана значною частиною вітчизняних дослідників усної народної словесності. Вона закладена у збірниках, що їх упорядкував В.Гнатюк²⁹. Останній уважав легендами “фантастичні оповідання, оперті на основах християнської віри”. Аналогічну думку В.Гнатюк висловив у низці праць³⁰. Солідарним зі своїми попередниками був і Ф.Колесса, котрий визнавав головною її рисою “церковно-релігійний підклад”³¹.

Підходи до дефініції легенди базувалися значною мірою на етимологічному принципі. Між первісним поняттям легенди і тим, яке вкладали в нього дослідники, існувала як подібність, так і відмінність. Подібними вони були в ідейно-змістовому плані, тобто мали християнсько-релігійний субстрат. Однак кардинально відрізнялися за функціональним призначенням, оскільки уснопоетичні народні зразки не відповідали церковним канонам.

Поняття переказу, як і легенди, в українській фольклористиці також довгий час звужувалося до певних змістових рамок. Спочатку сюди зараховували майже всю неказкову прозу, яка базувалась на будь-якому вимислі. Але наприкінці XIX – на поч. XX ст. більшість дослідників народної словесності почала зводити її до історичної тематики. І.Франко називав такі твори оповіданнями про історичні особи, події та місцевості, зрідка іншомовним словом “заги” (від німецького *sagen* – казати, переказувати)³². Таким словосполученням у науково-практичній діяльності послуговувався і В.Гнатюк, зокрема укладаючи збірник “Народні

оповідання про опришків”³³. Обидва вчені використовували також на означення цього уснопоетичного пласта й дефініцію “переказ”. Вона, до речі, стала домінуючою в наукових студіях Ф.Колесси. Названі дослідники виділяли перекази в окремий фольклорний жанр передусім за їхнім змістовим наповненням – прив’язаністю до історичних подій та осіб незалежно від їхньої “правдивості”, “документальності”. І.Франко, як зрештою і В.Гнатюк, Ф.Колесса, вважав, що історична вартість таких фольклорних творів невелика. Цінність їх полягала в іншому: вони з’ясовували народний погляд на події, явища, особи тощо.

Різне значення вкладали у поняття легенди та перекази вчені зарубіжних країн. Так, французький термін “la legende” охоплює всю народну прозу неказкового характеру. Німецьке слово “die Legende” трактується як невірорідне (*unverburgte*) оповідання, а “die Sage” – як оповідання про історичні події, міфічні істоти та природні процеси.

Фацеції наближаються більше до новел (термін “фацеція” походить (від лат. *facetiae* – жарт, дотеп). За І.Франком, це коротенькі гумористичні оповідання, суть яких становить якесь одне спостереження, часто гра слів, незвичайний “оборот мови, прозвище” і т. ін.³⁴. Такий термін поширений у Західній Європі і походить від назви збірки “Фацеції” (1452) італійського письменника П.Браччоліні. Фацеції були популярними в епоху Відродження. І.Франко, котрий добре знав європейські мови і літератури, поширив цей термін на народні оповідні твори, проте паралельно вживав і “анекдот”.

Характерно, що розмежовуючи новели й анекдоти, І.Франко все-таки вважав, що “докладної межі між тими двома родами творів годі провести”³⁵. В.Гнатюк, підкреслив, що від новел анекдоти відрізняються жартівливим тоном і короткістю³⁶. До того ж, останній відзначив активне побутування цього жанру серед народу: “Їх оповідають не так, як легенди, казки і ин. лише в певних хвилях, пр[иміром] при вмерци, в мли-

²⁹Галицько-руські народні легенди / Збір. В.Гнатюк...

³⁰Гнатюк В. Легенди Хітарського збірника // Записки НТШ.– 1897.– Т. 16.– Кн. 2.– С. 1-38; Гнатюк В. Легенди про три жіночі вдачі // Записки НТШ.– 1910.– Т. 97.– Кн. 5.– С. 74-85.

³¹Колесса Ф. Українська усна словесність.– Львів, 1938.

³²Галицькі народні новели / Збір. Осип Роздольський...– С. 4.

³³Гнатюк В. Народні оповідання про опришків...

³⁴Франко І. Передмова [до]: Галицькі народні казки... / Збір. О.Роздольський...– С. 4.

³⁵Галицькі народні новели...– С. 3.

³⁶Гнатюк В. Українська народна словесність (В справі записів українського етнографічного матеріалу) // Гнатюк В.М. Вибрані статті про народну творчість.– К.: Наук. Думка, 1966.– С. 73.

ні і т. д., але все, де лише зійдеться громадка людей”³⁷.

Деякі штрихи щодо системи фольклорних жанрів простежуються з епістолярії дослідників. Скажімо, у листі до М. Драгоманова І. Франко використав низку дефініцій на означення народнопоетичних творів: “ В рубриці “Із уст народу”, – писав він, маючи на увазі часопис “Житє і слово”, – в II кн. даю два варіанти **пісні-вірша** про св. Василія і Евладія (до них в рубриці старих рукописів також церковний текст сієї легенди), далі прислані Вовком дві **легенди** (покража вогню святим Петром і Михайло-громовик), далі йде **казка** про говорячу скрипку (з циклу тих, що зібрав Бугель) і **новела** “Лісковий корч свідком”, декілька вірувань і нова категорія: **оповідання про історичні особи і події** (про Собеського, татар, Марію Терезу, Йосифа II (№ 3), Кобилицю (№ 3) і т. ін. (всіх 13). До сеї категорії маю доволі інтересні матеріали, напр., цикл оповідань про пана Каньовського (Потоцького), про Довбуша і т. ін. За сим підуть **саги локальні (оповідання про певні місцевості)**, котрих також є у мене багата колекція. Дуже інтересний матеріал зводжу і порядкую тепер до титла “**Вигадки і насміхи**” (про циган, жидів, бойків, гуцулів, попів, панів, німців, багачів і бідних і т. ін.), звісно, стягаючи сюди тільки таке, що не підходить під поняття новел. Інтересну колекційку маю також до титлу “**Казання молитви і їх пародії**”. Клопіт, що оті матеріали часто нецензурні...”³⁸. Особливо наголосив І. Франко на “новій категорії” зібраного матеріалу – оповіданнях про історичних осіб та події (за сучасною термінологією народні перекази про історичні особи та події). З-поміж інших виділяв “саги локальні”, що, за теперішніми поняттями, включають насамперед топонімічні перекази. У заголовок “Вигадки і насміхи” здебільшого входили анекдоти.

Франкову концепцію класифікації народної прози, підтримав В. Гнатюк, дещо удосконаливши її. Вона стала однією з перших в українській фольклористиці, яка охопила весь спектр народної прози. Більшість запропонованих дефініцій зна-

йшли належне місце в сучасному лексиконі (крім терміна *фацеції*, апологи, оскільки їх заступили близькі, більш загальні та універсальні терміни (анекдот, казка). Інші жанри набули повноправного статусу в науці.

Систематику народної словесності (пісенної та прозової) за жанрами розглянув В. Гнатюк у праці “Українська народна словесність”. Розпочав її з обрядової календарної поезії, серед якої виділив: колядки і щедрівки, веснянки, гаївки, риндзівки, русальні, троїцькі, купальні, обжинкові. Крім обжинкових, в календарній поезії окремо назвав пісні при праці. Такий поділ схвально сприйняв дослідник його творчості М. Яценко, вважаючи, що річний цикл сільськогосподарських робіт, який від найдавніших часів супроводжується піснями, далеко не обмежується тільки обжинками³⁹. Щоправда, погляди сучасних дослідників народної творчості з приводу так званих трудових пісень не завжди збігаються. Це питання, очевидно, заслуговує окремої розвідки.

Класифікацію українського фольклору за жанрами В. Гнатюк пов’язував з народними обрядами та звичаями, з суспільною функцією жанру. Важливо відзначити, що родинну обрядову поезію він поділив на три цикли – хрестини, весілля, похорони, що “пояснюється намаганням об’єднати цю нерозривну тріаду в один закінчений цикл”⁴⁰. Така систематизація, крім цього, мала й суто практичну мету: спонукати фольклористів звернути особливу увагу саме на твори, зв’язані з хрестинами і похороном, оскільки в порівнянні з весільними ці види обрядової поезії значно менше записували й досліджували.

Одним з критеріїв розмежування жанрів, їх класифікації був розмір вірша. Цікаві міркування з цього приводу висловив І. Франко щодо весільних пісень. “На мою гадку, – писав автор, весільними слід називати лише ті пісні, які співають тільки на весіллі, інакше вийде велика плутанина, оскільки під час весілля переважно молодь, а навіть підохочені дорослі співають силу пісень, переважно сороміцьких, але цілком не весільних, бо їх співають і при всякій іншій нагоді. Зважаючи на важливе значення в етнографії обрядів і обрядових пісень слід би на ту різницю завжди

³⁷Гнатюк В. Передне слово [до]: Галицько-руські анекдоти...– С. Х.

³⁸Франко І. Лист до М. Драгоманова від 25 січня 1895 р. // Франко І. Збір. тв.: У 50 т.– К.: Наук. Думка, 1986.– Т. 50.– С. 16.

³⁹Яценко М. Володимир Гнатюк. Життя і фольклористична діяльність.– К.: Наук. Думка, 1964.– С. 184.

⁴⁰Там само.

звертати увагу. Мені здається, що критерієм тут може стати насамперед розмір пісні, і тому групування пісень за розміром я вважаю в етнографічних збірниках найдоречнішим, тим більше, що поділ за змістом завжди буде більше чи менше довільним і неточним”⁴¹. До такого поділу вдався О.Потебня. І.Франко, до речі, зауважив, що О.Потебня один із перших учених, котрий за основу розрізнення народних пісень брав розмір вірша. Рецензуючи його працю “Объяснение малорусских и сродных народных песен” (т. II), І.Франко підкреслив, що на підставі величезного зібраного досі матеріалу О.Потебня констатував кілька “відрубних типів пісень українських, не похожих на себе з погляду на розмір. І так, інший є типовий розмір пісень весільних до котрих підходять обжинкові, інший розмір пісень весняних (гаїлок), а інший розмір колядок і щедрівок”⁴².

Дещо ширше, ніж прийнято сьогодні розглядався жанр історичних пісень. Щоправда, В.Гнатюк не завжди був тут послідовним. У рецензії на першу частину збірки “Народні думи” в упорядкуванні В.Пачовського (1901), він критикував упорядника, що той ідентифікував думи з історичними піснями з часів козаччини⁴³. Так само він заперечував М.Халанському, котрий називав історичну пісню про Байду думою, хоч вона “дійсно не має нічого спільного з тими творами народної поезії, за якими усталилися в останніх десятиліттях назва “думи”⁴⁴. До історичних пісень В.Гнатюк включив також козацькі, гайдамацькі, опришківські, рекрутські й вояцькі, панщизняні й кріпацькі, чумацькі, еміграційні. Зрозуміло, що такий поділ є дуже загальним, оскільки більшість з них належить до соціально-побутових, або, за виразом Ф.Колесси, станових пісень. Очевидно, що на класифікацію В.Гнатюка вплинули пог-

ляди М.Драгоманова, праці котрого на той час були досить популярними в Галичині (зокрема жанровий поділ у збірнику В.Антоновича – М.Драгоманова “Исторические песни малорусского народа”).

Ширше окреслений жанр побутових пісень, до якого фольклористи того часу вводили і пісні про кохання (любівні) та балади. Останні, зрозуміло, становлять окремих жанр не тільки за своєю своєрідністю ідейно-тематичного змісту, але й поетикою. Віднесення балад до побутових пісень, основним змістом яких є, як указував В.Гнатюк, трагічні події з родинного життя, можна пояснити дуже слабким на той час вивченням цього жанру.

Тодішні дослідники тісно пов'язували пісні родинного життя з віковими змінами, звичаєвими, побутовими, соціальними умовами в житті людини. Саме тому, за класифікацією В.Гнатюка, колискові пісні відкривають, а пісні про стосунки батьків і дітей замикають коло сімейних відносин. За подібним принципом скласифіковані пісні з с. Ходович, які зібрав І.Колесса: від колиски до гробової дошки. Однак В.Гнатюк виокремив із побутових родинно-обрядові (хрестинні, весільні, похоронні). У збірці І.Колесси вони ще не виділені окремо⁴⁵.

В.Гнатюк виділив дрібні пісні – коломиїки, козачки, сабадашки (вівати, краков'яки, шталери), чабарашки (шумки). До речі, М.Яценко, розглядаючи систему жанрів у дослідженні В.Гнатюка, назвав ще й частушки⁴⁶, проте В.Гнатюк не подав їх у своїй класифікації.

Не пройшли повз увагу дослідника духовні пісні (псалми й канти) і пісні ненародного походження (жебрацькі благальниці, різдвяні й великодні вірші, спопуляризовані пісні і пісні із старих рукописних збірників). Хоча ці твори не є народними, але, на думку В.Гнатюка, збирати й записувати їх слід тому, що на “їх підставі можна виробити собі докладний погляд на відносини між народною словесністю й писаною літературою”⁴⁷.

В окрему групу об'єднано замовляння (“замов-

⁴¹Франко І. [Рецензія на]: Pieśni Górali bieskidowych z okolic Rabki / Zebrał prof. Dr. I.Koręcki. – Kraków, 1888 // Франко І. Збір. творів: У 50 т.– К., 1980.– Т. 27.– С. 332.

⁴²Франко І. Нові праці про Україну // Франко І. Збір. творів: У 50 т.– К., 1980.– Т. 27.– С. 191.

⁴³Гнатюк В. [Рецензія на]: Народні думи. І ч. / Упор. М.Пачовський.– Львів, 1901 // Літературно-науковий вісник.– 1901.– Т. 13.– Кн. 3.– С. 126.

⁴⁴Гнатюк В., Грушевський М. [Рец. на]: Халанский М. Малорусская дума про Байду (Сборник истор.-филолог. Общества, состоящ. при императорск. Харьковском ун-те.– Харьков, 1908) // Записки НТШ.– 1908.– Т. 15.– С. 227.

⁴⁵Галицько-руські народні пісні з мелодіями / Збір. у селі Ходовичах Іван Колесса // Етнографічний Збірник.– Львів.– 1902.– Т. XI.

⁴⁶Яценко М. Володимир Гнатюк. Життя і фольклористична діяльність...– С. 185.

⁴⁷Гнатюк В. Українська народна словесність...– С. 63.

лювання й заговори”), народну драму (“драматичні представлення”) та ігри. Однак це не означає, що В. Гнатюк розглядав їх у межах одного жанру, як це зауважив М.Яценко. Як відомо, замовляння – окремих усталених вже давно жанр, який, за спостереженнями В.Гнатюка, дуже цінний з культурно-історичного боку, бо містить багато старинних культурних пережитків⁴⁸. Доказом того, що фольклорист відносив замовляння до окремого жанру, можуть бути питальники, що склали члени Етнографічної комісії, співавтором яких він був. Наприклад, у квестіонарі “В справі збирання етнографічних матеріалів”, надрукованому в “Хроніці НТШ” за 1902 р. (№ 82), звернена увага на цей жанр: “Та є багато таких ще матеріалів, яких досі не опублікувала Етнографічна комісія [...]. До них належать оці: 1. Приповідки. 2. Вірування. 3. Народні ліки і зашептування та замовляння”.

До “драматичних представлень” В.Гнатюк зарахував “особи з ляльками (вертеп), самі особи (Героди, Улани, Берда, Маланка), особи зі звірятами (конем, козою, бузьком), особи з предметами (звізда)”⁴⁹. Очевидно, тут вартує зауваги перша та остання групи, які бажано було об’єднати, бо за традицією, вони сприймаються разом: вертеп здебільшого ходить із “звіздою”. Ігри, як вказує сам дослідник, часто поєднані з обрядовими піснями і, звичайно, не виділяються в окремий жанр.

У часи НТШ звернено увагу на сороміцький фольклор. Зрозуміло, така тематика розглядалась у різних жанрах. Їх виділив у своїй праці і В.Гнатюк, зарахувавши сюди сороміцькі оповідання, перекази, анекдоти, народні пісні, коломийки тощо. Сороміцькі пісні, здебільшого коломийки, зберігаються в архівах О.Роздольського, В.Щурата.

Багато цікавого матеріалу для досліджуваної проблематики подають сучасним фольклористам наукові програми, питальники (квестіонари), що розробили члени Етнографічної комісії⁵⁰, і за якими збирали, а згодом систематизували, класифі-

кували уснопоетичні твори. Аналіз їх дає підстави стверджувати, що в час активної діяльності НТШ найбільш придатним підходом при вивченні фольклору був жанровий. В основу поділу народної словесності на жанри брались до уваги насамперед функціональні ознаки, зв’язок з обрядом тощо. За таким принципом, як уже було сказано, видавалися “Етнографічні збірники”, “Матеріали до української етнології”, ним користувалися тодішні науковці. Система фольклорних жанрів, яку розглядали дослідники на поч. ХХ ст. в основному збереглася у сучасній фольклористиці.

На систематику фольклорних жанрів зверталася велика увага, і не лише тому, що це полегшувало користування збірниками, а й до того ж, кожна класифікація сприяє розумінню природи фольклору, встановлює співвідношення головних формотворчих елементів, що дозволяє краще збагнути структуру досліджуваного матеріалу, установлює співвідношення простих і складних форм і тем, і допомагає зрозуміти історичну еволюцію матеріалу. На цьому постійно наголошували фольклористи у своїх розвідках, рецензіях, утверджуючи в такий спосіб наукові підходи в дослідженні усної словесності.

Всяка класифікація, якщо вона претендує бути науковою, має будуватися не на емпіричному поділі і не на довільному групуванні, а повинна виходити з об’єктивно іманентних предмету вивчення ознак, специфічних для нього, що виокремлюють його серед інших предметів⁵¹. Оскільки жанри в кожному епоху розвитку народної словесності виділяються під впливом сукупності змінних факторів, групуються за різними ознаками, перед фольклористами виникає особливе завдання: вивчати не лише сам жанровий поділ, але й ті принципи, на яких здійснюється жанровий поділ, вивчати не тільки окремі жанри та їх історію, але й саму систему жанрів кожної епохи.

Усі фольклорні збірники, які виходили під егідою НТШ, супроводжувались відповідними передмовами, що складало одну з важливих вимог у тодішній практиці. Автори передмов докладно з’ясовували у них низку питань:

а) методи збирання та способи упорядкування матеріалу;

⁵¹Гусев В. Эстетика фольклора.– Ленинград, 1967.– С. 103.

⁴⁸Там само.– С. 67.

⁴⁹Там само.– С. 67-68.

⁵⁰Див.: Сокіл Г. Динаміка збирацько-дослідницької роботи в Галичині кінця ХІХ – початку ХХ століття // Вісник Львівського університету. Серія філологічна.– Львів, 2006.– Вип. 37.– С. 93-111.

- б) мету, що ставили перед собою;
- в) засоби користування (архівні матеріали, переклади, джерела рукописні і т. ін.) для досягнення цієї мети;
- г) характеристики інформаторів;
- д) перелік прізвищ збирачів та географії записів;
- е) текстологічні принципи видання.

Грунтовністю відзначаються передмови І.Франка до "Галицьких народних приповідок", у його ж упорядкуванні до записів О.Роздольського – "Галицькі народні казки", "Галицькі народні новели"; В.Гнатюка до "Лірницьких пісень", "Галицько-руських анекдотів", "Галицько-руських народних легенд", "Народних оповідань про опришків", "Колядок та щедрівок", "Гаївок" та інші. У більшості передмов подано широкий бібліографічний огляд з досліджуваного предмета. Вичерпними, об'ємними, крім Франкових і Гнатюкових, є вступні статті І.Свенціцького, З.Кузеля до похоронних голосінь, звичаїв і обрядів. Зокрема останній дав повний огляд матеріалів і студій, оцінив їх вартість, указавши на сильніші та слабші сторони, дав поради щодо спрямування подальшої збирацької діяльності у зв'язку з недостатнім вивченням цього предмета. Недаремно Ф.Колесса на спільному засіданні секції НТШ, присвяченому відзначенню 30-ліття наукової діяльності проф. З.Кузеля наголосив, що це перший у нас притому дуже повний і вичерпний огляд з обсягу української поховальної обрядовості. Багата, дуже старанно зібрана бібліографія підносить високо вартість цієї праці Кузеля, що стала необхідною "для орієнтації в дослідках над українським"⁵². Варто зазначити, що З.Кузеля не обмежувався лише українською науковою літературою, а пов'язував свої дослідження з найновішими здобутками європейської культури, виявляючи, як слушно зауважив Ф.Колесса, "незвичайну ерудицію й обізнаність з відповідною просто необсяжною літературою, які можна здобути тільки довголітньою науковою працею і тільки у великих наукових центрах".

Вступні розвідки до фольклорних видань ста-

⁵²Колесса Ф. Огляд праць проф. д-ра Зенона Кузеля з обсягу етнографії й етнології // Родина Колессів у духовному та культурному житті України кінця XIX-XX століття. Збірн. наук. праць та матеріалів. – Львів, 2005. – С. 360.

ли глибокими науковими студіями, в яких проведено спостереження над емпіричним матеріалом, зіставлено відомості науковців з теоретичними пошуками попередників, екскурсами в історію походження й розвитку того чи іншого жанру. Зрештою більшість таких досліджень, присвячених окремим жанрам українського фольклору, і появилися саме внаслідок аналізу підготовлених до публікування матеріалів збірників.

Щодо варіантів, паралелей і коментарів. Ще М.Драгоманов наголосив, що "з огляду на напрямок (порівняльно-історичний), який тепер прийняла наука про так званій народний побут, і слово в Західній Європі, трохи соромно випускати такі видання, як навіть кращі етнографічні праці, що виходять у Росії, тобто обмежуватися майже самим публікуванням сирого матеріалу, без коментарів"⁵³. Як відомо, сам учений подав ґрунтовні коментарі, об'ємну бібліографію, паралелі до своїх фольклорних збірників. Однак його приклад ще не набув у той час системного характеру.

Починаючи з видань НТШ, (частково вже у "Житі і слові"), науково-категоріальний апарат не лише розширюється, а й стає обов'язковим. Маючи за приклад досвідчених попередників і старших колег (М.Драгоманова, І.Франка) з великим ентузіазмом взялися до упорядкування зібраної усної словесності такі дослідники, як В.Гнатюк, О.Роздольський, З.Кузеля, Ф.Колесса. Вони активно включилися до підбору варіантів, паралелей, про що, зокрема, засвідчує епістолярія того часу. Скажімо, О.Роздольський, котрий наприкінці 90-их рр. працював гімназійним учителем в Коломиї і перебував далеко від Львова, писав до В.Гнатюка: "Я дещо зібрав на феріях [канікулах. – Г.С.] в Плетеничах та Дунаєві (нині обидва села Перемишлянського р-ну Львівської обл.) (хоч, правда, що небагато), хотів би-м одже тепер, коли маю у себе бодай тих кілька книжок, подати паралелі до всього, що є в мене [...]. А коли б то не зробило великої різниці, то просив би-м мені прислати ще деякі книжки до паралелі. Я маю у себе Гонценбаха, Мангардта, Коскена, Чубинського, П т., Ястребова, Етногр. зб., "Житі і слово", Драгоманова, Ігната з Никлович, Грімма – певне, що то дуже обмаль. З Коске-

⁵³Розвідки М.Драгоманова про українську народну словесність і письменство. – Львів, 1899. – Т. 1. – С. 128.

на ще маю перечитати одну четверту, попросіть одначе Д-ра Франка, як побачитеся з ним, щоб заждав до 1 падолиста”⁵⁴. Цитований лист, крім усього іншого, свідчить, що наші дослідники були не лише талановитими збирачами, а й мали глибоку теоретичну підготовку і ґрунтовні знання загальнослов'янського і світового фольклору. Вони вміло налагоджували стосунки з різними зарубіжними інституціями, видавництвами, персоналіями, а також проводили практику обміну науковою літературою. Сприяли у цьому і вихідці з України, котрі перебували у різних містах Європи. Так, до Ф.Вовка, котрий на той час знаходився у Парижі, звертався В.Гнатюк з подібним проханням – допомогти з паралелями у підготовці до друку другого тому “Матеріалів з Угорської Русі”, де мали входити казки, анекдоти народні оповідання та інше. “Був би Вам дуже вдячний, коли би Ви до подаваних мною нечисленних, зрештою, – паралель подавали ще західні, які мені не доступні – раз, що я не читаю по-французьки ані по-англійськи, а другий раз, що у Львові дуже можна мало дістати книг етнографічних”⁵⁵. До речі, підбір паралелей інколи спонукав до зацікавлення іноземними мовами. Зокрема, якщо йдеться про В.Гнатюка, то невдовзі після згаданої інформації він повідомляв Ф.Вовкові, що почав вивчати французьку мову і просив поради, які народні казки і пісні цією мовою краще читати⁵⁶. Подібні приклади підкреслюють дотримання наукових принципів у публікаціях усної словесності, а також прагнення наших дослідників “служити” порівняльній фольклористиці, яка тоді була досить актуальною. При кожній нагоді, у відповідних рецензіях, статтях і Франко, і Гнатюк, і Колесса постійно наголошували, що упорядникам фольклорних збірників насамперед треба “приладнати” потрібний науковий апарат, щоб знати, які записи видати, розшукати варіанти, паралелі, як у сусідніх, так і в інших народів, подати відповідну бібліографію. Без усього цього видання, на думку вчених, не матиме наукової вартості, можливо, й не вступить до живого наукового обігу. Із тої причини дослідники

пропонували всім науковим інституціям, редакціям не випускати “сирих етнографічних матеріалів, не вказавши при них бодай літератури дотичної нації”⁵⁷.

Серед *показчиків* переважають здебільшого показчики мотивів до казок, легенд, анекдотів, оповідань. Зрештою вони містяться майже у всіх виданнях прозових жанрів, а з пісенних текстів – до гаївок. Систематичний показчик тем – у збірках І.Франка “Загадки буковинських руснаків” і “Людових вірувань на Підгір'ю”. В окремих томах “Етнографічних збірників” та “Матеріалів до української етнології” показчики перекладено німецькою мовою.

Таких постулатів здебільшого дотримано у всіх виданнях Етнографічної комісії НТШ. Небезпідставно підкреслив В.Білий, що кожна з Гнатюкових збірок – це окрема наукова тема для характеристики його діяльності, де продукційність, точність та докладність записувача, його величезна ерудиція, начитаність та взагалі науковий апарат стоятиме на першому місці⁵⁸. Якщо зважити на те, що із 39 реально виданих томів “Етнографічного збірника” 24 упорядкував В.Гнатюк, то можна уявити реальну картину дотримання наукових вимог у фольклорних виданнях НТШ. До того ж, не поступаються місцем решта томів “Етнографічного збірника”, бо десять з них упорядкував І.Франко, три – Ф.Колесса і два – С.Людкевич – усі фольклористи високого наукового рівня.

Особливої уваги заслуговує також текстологічний досвід галицьких фольклористів, зокрема І.Франка, В.Гнатюка, О.Роздольського, Ф.Колесси. Це були досвідчені збирачі і вдумливі текстологи, науковці, які показали високі зразки точного запису фольклорних матеріалів, збагатили українську і світову науку численними народними збірниками, які без будь-якого перебільшення можна назвати класичними. Текстологічне кредо фольклористи кін. ХІХ – поч. ХХ ст. висловили у численних питальниках, програмах-інструкціях, які розробляли на допомогу збирачам, у ґрун-

⁵⁴Сокіл Г. Осип Роздольський. Життя і діяльність. – Львів, 2000. – С. 15.

⁵⁵Гнатюк В. Документи і матеріали / Упор. Я.Дашкевич, О.Купчинський та ін. – Львів, 1998. – С. 30.

⁵⁶Там само. – С. 39.

⁵⁷Гнатюк В. [Рецензія на кн.]: Малевич С. Белорусские народные песни (Сборник отд. рус. языка и словесности Имп. Академии наук. – СПб, 1907. – Т. 82 (Відбиток) // Записки НТШ. – Львів, 1909. – Т. 87. – Кн. 1. – С. 208.

⁵⁸Білий В. До характеристики академіка В.Гнатюка як збирача й записувача // Записки Історично-філологічного відділу. – К., 1927. – Кн. 10. – С. 235.

товних передмовах до публікованих збірників, а також у систематичних рецензіях на фольклорні видання і не лише українські, а й російські, білоруські, чеські, польські, словацькі, болгарські, німецькі.

Одним з актуальних завдань фольклористики було і залишається тепер вивчення окремих питань текстології⁵⁹, бо “життя” уснопоетичного тексту набагато складніше, ніж літературного. Тому до нього слід проявляти особливу увагу, оскільки неврахування специфічних особливостей тексту, водночас, як і надмірне довір'я до нього, знижує, інколи й зовсім нівелює наукове значення фольклористичних праць та публікацій матеріалу. Уже тоді дослідники розуміли, що ставлення до народного твору мусить бути уважним і серйозним як збирачів, так і видавців, котрі у своїй діяльності зобов'язані дотримуватися встановлених текстологічних принципів. У текстологію фольклору вкладаємо сукупність прийомів і правил фіксації творів усної словесності, архівізації зібраних матеріалів, розшифрування текстів та їх публікації. Здебільшого погляди, яких дотримувались науковці на поч. ХХ ст., актуальні й тепер, адже головна мета практичної текстології фольклору полягає у відтворенні автентичності джерел, яке досягається за допомогою атетези (перевірка фольклорної справжності), з'ясуванням передруків, відмови від будь-яких переробок і виправлень польових записів⁶⁰. “Справжність” народнопоетичних зразків – категорія умовна й відносна, про неї треба говорити щонайменше на двох рівнях – діахронному та синхронному. Фольклорний текст може об'єктивно відображати певний історичний зріз, зафіксований етнокультурною традицією, але природність його звучання багато в чому залежить і від суб'єктивних чинників – особи збирача, інформатора, фаховості запису тощо. Тому завданням текстології є вивчення історії тексту на різних етапах його функціонування.

Тривалий час сфера практичної текстології фольклору обмежувалась едиційними аспектами, що, звичайно, не відповідало повністю потребам науки, оскільки передумови якісних едицій закла-

даються ще на етапі збирання. Велике значення має спосіб фіксації матеріалу. Важливим у цьому питанні є поглиблене вивчення текстологічних принципів і прийомів, якими керувалися попередні збирачі і публікатори українського фольклору.

Аналіз матеріалів засвідчує, що головною задачею, якою керувалися фольклористи кін. ХІХ – поч. ХХ ст. були принципи автентичності. Такого положення вони намагалися дотримуватися вже на початковому (організаційному) етапі записування, що простежується зі спеціальних програм, питальників (квєстїонарїв), методичних порад, які доносились до широкого загалу. Пильна увага до збирання творів усної словесності, розробка інструктивно-методичних матеріалів відігравали важливу роль не лише в активізації збирацької роботи, а й у виробленні, уніфікації, утвердженні та послїдовному втіленні наукових засад текстології.

До записів ставились високі наукові вимоги: збереження місцевої мови, дотримання діалекту, позначення акцентуації, відповідна паспортизація текстів та належні позатекстові коментарі. Під кожним оповіданням чи піснею подавалася інформація: хто записав, від кого, коли, де. Мали місце також додаткові дані: про кращих оповідачів, співаків збирались біографічні й інші відомості, наводились їх характеристики, а при можливості поміщались фотографії.

Тогочасні записи вигідно відрізняються від попередніх дотриманням фонетичних норм. Фіксуючи таким чином матеріал, фольклористи передавали і зберігали діалектні особливості, що мало велике значення для лїнгвістів. Народнопоетичні матеріали цього періоду містять надзвичайно цїнні відомості для історичної діалектології та інших сумїжних дисциплїн. Крім того, наголошувалось також на значенні мелодїї пісень та використанні для їх фіксації новїтніх засобів звукозапису, зокрема, фонографа. Одним з перших, в Україні звернувся до цього способу записування О.Роздольський (1900 р.), згодом В.Шухевич, Ф.Колесса. Новим словом у справі фіксації та наукового опрацювання дум, як зазначив сучасний фольклорист С.Мишанич, стало видання Ф.Колесси “Мелодїї українських дум” (Львів, 1910, т. 1; 1913, т. 2). Доробок Ф. Колесси в галузі думознавства має виключне значення для

⁵⁹ Див.: Брїцина О. Українська усна традиційна проза: питання текстології та виконавства. – К., 2006.

⁶⁰ Гацак В.М. Текстология фольклора // Восточнославянский фольклор. Словарь научной и народной терминологии... – С. 355-356.

вирішення багатьох питань, у тому числі й текстологічного характеру⁶¹.

Подібні вимоги до фіксації народнопоетичної творчості висувалися і раніше, в середині ХІХ ст., проте на практиці фактично не завжди їх дотримувались. Наукові засади, розроблені попередниками, значно доповнили, розширили дослідники наприкінці ХІХ ст., посунули далі у своїх теоретичних настановах і, головне, здебільшого послідовно дотримувались у практичній роботі. Вироблення текстологічної культури записів і публікації фольклорних матеріалів досягнуто значною мірою у виданнях Наукового товариства імені Шевченка – “Етнографічному збірнику”, “Матеріалах до української етнології”. Саме у практиці Етнографічної комісії та її видань текстологічна культура набула виразної й послідовної реалізації⁶². Дотримуючись усіх настанов, інструкцій у фіксації фольклорного матеріалу, збирачі подавали дослідникам записи з уже готовим науковим апаратом, що, звичайно, сприяло ширшим теоретичним студіям та узагальненням.

Значну увагу приділено дотриманню автентичності й на завершальній стадії – публікації матеріалів. Основне правило, задеклароване фольклористами, – текст недоторканий. І.Франко, В.Гнатюк, Ф.Колесса та інші дослідники чітко усвідомлювали, що текст фольклорного твору – поняття складне, і що в процесі тривалого існування він проходить через уста багатьох людей. Усний твір при цьому не тільки шліфується, поліпшується, а може й псуватися, перекирчуватися, інколи змінюватися до невпізнання, – і не лише носіями, а й збирачами та публікаторами. Виходячи з цього, учені й у власній текстологічній практиці, і як рецензенти чужих публікацій виняткового значення надавали питанню критики фольклорного тексту, постійно домагаючись точного, але не механічно відтвореного фольклорного матеріалу. Як основну вимогу опрацювання зібраних зразків поставлено всебічну критику кожного тексту.

Методика текстологічного аналізу полягала у

дослідженні самого зразка; порівнянні з іншими варіантами, вивченні особливостей методики (прийомів, методів записування, стилю роботи) збирача, записи якого розглядалися. Критика велася на усіх рівнях: рукопис, друковане джерело (типографія, редактура, коректура), передруки тощо. У принципі робота з фольклорними текстами проводилась незалежно від того, чи джерела викликали сумнів, чи ні. У міру можливості друковані тексти звірялися за рукописами, прижиттєвими виданнями, іншими джерелами.

У практиці фольклористи кін. ХІХ – поч. ХХ ст. пропонували фіксувати пісні лише зі співу інформатора. Публікуючи пісенний матеріал, дослідники звертали увагу на вільне поводження своїх попередників з віршовим розміром. На такі недогляди зокрема вказав Ф.Колесса, рецензуючи збірник Я.Новицького. “У великім числі пісень, зібраних Новицьким, – писав Ф.Колесса, – відчувається неправильна будова вірша пісенного. Часом то й годі якого-небудь розміру ритмічного дошукатися. Це наводить нас на догадку, що збирач записував ті пісні не з голосу, а просто казав їх собі проказувати – при чім неможлива річ заховати вірність пісенного розміру”⁶³. Укладаючи збірку коломийок, В.Гнатюк вилучив цілу низку народних творів з порушеним розміром вірша та з різними перекирчуваннями, зазначивши про це у передмові: “Фальшовані коломийки такі незручні, що їх вистане подати без коментарів; кождий, хто перегляне мою збірку коломийок і фальшовані – пізнасть відразу неприродність останніх”⁶⁴. Указувалось також на порушення рими, перекирчування у словах, які траплялись як у рукописних, так і в друкованих збірках пісень. Серед таких значаться публікації Я.Головацького: *Тепер іду з Кречунова та гусошик (?) міню, Єдна отсюд, друга оттуд: що дієш хлопуню?*⁶⁵ Мав рацію В.Гнатюк, зауваживши, що останнє слово повинно бути не “хлопуню”, а “легіню”.

Справедливо зазнала критики поширена раніше практика, коли збирачі фольклору, готуючи

⁶¹Мишанич С. Текстологія видань українських народних дум // Народна Творчість та Етнографія.– 1990.– № 1.– С. 51.

⁶²Кирчів Р. Текстологія публікацій фольклорних і етнографічних матеріалів у виданнях НТШ // Народознавчі Зошити.– 1996.– № 4.– С. 215.

⁶³Колесса Ф. [Рецензія на]: Малорусские песни, собр. Я.П.Новицким // Колесса Ф. Фольклористичні праці.– К., 1970.– С. 381.

⁶⁴Гнатюк В. [Передне слово до збірника “Коломийки”] // Гнатюк В. Вибрані статті про народну творчість...– С. 170.

⁶⁵Там само.

до друку матеріали, довільно змінювали їх, викидаючи частину тексту, чи додаючи свій. Тому досить обережно підходили упорядники до чужих фольклорних записів. Редактори проявляли велику ерудицію у фольклорних справах, проводили значну роботу на цьому терені науки. Скажімо, готуючи до друку збірник народної прози з Полтавщини у записах В.Лесевича (“Оповідання Р.Ф.Чмихала”), упорядник В.Гнатюк дуже обережно поставився до мови, якою передані записи, зазначивши при цьому, що, оповідач служив при війську, де “набирався культури”, та що він звик із “панамі” говорити інакше, як із рівними собі селянами, оперує він дуже малим засобом російських слів і повторює їх, де може, незважаючи, чи вони обов’язково там потрібні, чи можна без них обійтися. “Цікаво при тім також пізнати, як оповідач несвідомо українщить російські слова, надаючи їм український вид, приміром, говорить здрібноло “сахарець” і т. и. Галицького читача будуть разити, певно, такі форми, як: *бросив, лошаді, тропочка, кушать, барин, батюшка, пускай і пуцай, не пугайтесь, спрашивають, рубашечка, пойдьом, здраствуйте, благодарю, нельзя, разві* та ін., – але вчитавшись, він звикне до них. виправити їх – значило відобрати збірникови спеціальний його колорит, на що ми не хотіли зважуватися”⁶⁶. Матеріал, надрукований у цьому виданні, привертає увагу ще й тим, що “вказує, як далеко в Росії поступило засимільованя мови простого нашого селянина з мовою державною, яку й досі дехто хоче вважати за ідентичну з нашою”⁶⁷.

Наукові погляди дослідники виводили з проаналізованих, точно записаних матеріалів і завжди гостро виступали проти тих фольклористів, які намагалися втручатися в текст. Залишаючись прихильниками справді наукових засад, як слушно зауважив М.Сиваченко⁶⁸, упорядники, однак, не скочувалися до фетишизації записаного з народних уст матеріалу, вони були переконані, що можливі й недосконалі записи, з різними недоречностями, несвідомими й свідомими помилка-

⁶⁶Гнатюк В. Від редакції [до]: Оповідання Р.Ф.Чмихала...– С. IV.

⁶⁷Там само.

⁶⁸Сиваченко М. Володимир Гнатюк і деякі питання фольклорної текстології // Сиваченко М.Є. Літературознавчі та фольклористичні розвідки.– К.: Наук. Думка, 1974.– С. 417.

ми. Тому перед публікацією обов’язково проводився критичний аналіз. За потребами – вносились поправки, кожна з яких мала бути належно обґрунтована і обумовлена. Підлягали належній оцінці й самі упорядники, котрі з беззастережним довір’ям ставились до фольклорних матеріалів. Так, В.Гнатюк критикував М.Врабеля за неспроможність очистити народні тексти від явних недоречностей, перекирвань і абсурдів, які той інколи допускав. Наприклад, у пісні: *Руда, мамко, руда, / Руда зелененька, / Кажуть люде, аж я стара, / А я молоденька*⁶⁹ зміна однієї букви у слові “рута” призвела до явного непорозуміння (*руда зелененька*). А це ще раз підкреслює, наскільки уважно, дбайливо треба підходити до народного тексту, фіксуючи його, а згодом готуючи збірник до друку.

У поле зору критики потрапляли найчастіше ті записувачі, які не знали добре української мови, не спроможні були відрізнити справді народний текст від підробного. Як рецензенти фольклорних збірників науковців цікавили питання, наскільки вміщений матеріал мав народний характер. І.Франко негативно відгукнувся на низку підрібок під народну поезію (наприклад, коломийки із збірки С.Щасного “попсовані фальсифікатами власного виробу”⁷⁰, деякі пісні, складені при дворах польських панів або з агітаційною метою). Тонко розуміючи художню специфіку усної поезії, він міг провести чітку межу між народними піснями і безіменними віршами, категорично виступав проти їх змішування і користування віршами як історико-пізнавальним матеріалом нарівні з піснями. “Се ж може бути велика різниця, – писав І.Франко, – чи про якусь подію говорить збірна творчість народна, чи якийсь репрезентант...”⁷¹. На подібні вади – мішана подача пісень народних з ненародними – вказували дослідники і в збірниках В.Залеського, Ж.Паулі, М.Врабеля, О.Кольберга та інших.

⁶⁹Гнатюк В. [Рецензія на кн.]: Угро-руски народны співанки / Издал Михаил Врабель. Т. 1: Сіванки Мараморошки.– Будапешт, 1901 // Записки НТШ.– 1902.– Т. 45.– Кн. 1.– С. 39.

⁷⁰Франко І. Огляд праць над етнографією Галичини в ХІХ в. // Франко І. Вибрані статті про народну творчість / Упоряд. О.І.Дей.– К., 1955.– С. 236.

⁷¹Франко І. [Рецензія на збірник]: “Козацькі часи в народній пісні” В.Будзанівського // Записки НТШ.– 1906.– Т. 73.– С. 206-207.

Одними з перших в українській фольклористиці почали вирізняти в публікаціях фальсифікати, виділяти пісні ненародні або сумнівного походження видавці “Исторических песен украинского народа” (1874-1875) В.Антонович і М.Драгоманов та упорядник “Народных песен Галицкой и Угорской Руси” (1878 р.) Я.Головацький. На це неодноразово вказували І.Франко, В.Гнатюк. Скажімо, в одній з рецензій на збірник Б.Грінченка В.Гнатюк виділив “двоєкого роду” пісні ненародного походження – духовні і світські. До перших він зарахував псалми, “первовзори яких надруковані в “Богогласнику”, другі – утворені новішими поетами вже в нашому віці. Такі пісні, наголосив рецензент, варто зазначити як ненародного походження⁷². Подібна практика видання пісень, однак, не відразу стала правилом у пізніших публікаціях, її послідовно намагалися втілювати в житті упорядники кін. ХІХ – поч. ХХ ст. Висловлюючи свої погляди на принципи фольклорної текстології, учені того часу вважали, що варто при виданні народних пісень дотримуватися наукового критерію, і коли втягуються між них пісні ненародного походження, то обов’язково про це зазначити⁷³.

Важливий принцип едиційної роботи полягав і в систематизації фольклорних джерел. У публікаторській практиці Етнографічної комісії, як уже було сказано, найбільш поширеною була подача матеріалу за жанрово-тематичним принципом. У справі систематизації як пісень, так й іншого фольклорного матеріалу вчені-фольклористи завжди були обережні і не прагнули спокусливої мети подавати філософську схему систематизації⁷⁴. Тут вирішальну роль відіграла І.Франкова класифікація, що вважалася однією з найбільш повних і науково обґрунтованих класифікацій народної прози, в основу якої покладено літературні форми. Нею, по

суті, керувалися при укладанні збірок оповідних жанрів у публікаціях НТШ. При виданні пісенного матеріалу як І.Франко, так і В.Гнатюк застосовували жанрово-тематичну класифікацію в збірниках, яка значно полегшувала дослідникам шукати потрібний матеріал у межах окремого жанру.

Наукова систематизація пісенного матеріалу, оперта на його докладному студіюванні, як наголосив Ф.Колесса, дуже підносить вартість збірника, тому що, по-перше, полегшує користування ним, по-друге, “відзначає й підкреслює типові ознаки пісень, вводить їх групування та дає підставу до науково порівняльного дослідження”⁷⁵. Значні недогляди в систематизації зібраного матеріалу, чи, краще сказати, відсутність її, а також “буйний простір фантазії при поясненні та аналізі здобутих пам’яток” (В.Білий), затруднювали працю з ним. Так, високо поцінуючи видання П.Чубинського “Труды этнографическо-статистической экспедиции...”, І.Франко зазначив у листі до О.Рошкевич: “Я переглянув збірник ладканок Чубинського – огромна книга, є ладканок самих около 2000, а дуже мало подібних до лолінських. Чубинського збірника годі читати – за широтою і повторюваністю тих самих мотивів не робить цільного враження”⁷⁶. І.Франко в цьому питанні був одностайний з думкою М.Драгоманова, яку той висловив раніше, критикуючи П.Чубинського за ненаукове впорядкування матеріалу, за нехтування правилами запису народних творів.

У науковій діяльності галицькі фольклористи важливе місце відводили публікації варіантів. “Коли ж хто запише пісню в місцевості А і надрукує її, – наголосив В.Гнатюк, – а опісля запише її в місцевості Б зі значними змінами і не хотів би друкувати тому, що вже один варіант надрукований, чи зробив би добре? Зовсім ні, бо тоді мало мали би ми повних текстів пісень і коректних, а не знали би ані її історії, ані не могли би сконстатувати місця (бодай приблизного) її постановя, її географічного розширення і популярності і т. і. А треба при тім мати на увазі, що пісні мають не лише естетично-літературне значення, але й історичне і мовне і

⁷²Гнатюк В. [Рецензія на]: Етнографические материалы, собранные в Черниговской и соседних с ней губерниях Б.Д.Гринченко // Записки НТШ.– Львів, 1900.– Т. 33.– Кн. 1.– С. 30.

⁷³Гнатюк В. [Рец. на статтю]: Данилов Вл. Ненародные песни в украинском фольклоре (Сборник Харьк. Ист.-филол. об-ва.– Т. XVIII) // Записки НТШ.– 1909.– Т. 90.– Кн. IV.– С. 238.

⁷⁴Білий В. До характеристики Володимира Гнатюка як збирача й записувача // Записки Історично-Філологічного відділу / За гол. ред. відділу А.Кримського.– К., 1927.– Кн. 10.– С. 237.

⁷⁵Колесса Ф. З царини музичної етнографії // Колесса Ф.М. Музикознавчі праці.– К., 1970.– С. 281.

⁷⁶Франко І. Лист до О.Рошкевич // Франко І. Збір. творів: У 50 т.– К., 1986.– Т. 48.– С. 578.

багато питань, зв'язаних із ними, можна вияснити лише на підставі цілого ряду варіантів, а не одного"⁷⁷. Записування тієї самої пісні і друкування її у різних збірниках І.Франко вважав не хибою, а заслугою дослідників, бо це показує географічне розповсюдження того чи іншого народного твору⁷⁸. Фольклористи того часу добре розуміли, що при фіксації народних творів навіть найменші зміни мають значення, адже варіанти, записані у різних регіонах, дають підстави для цілої низки наукових досліджень. З цією метою Ф.Колесса пропонував створити при музеях і етнографічних товариствах архіви, де б скупчувалися рукописні збірники народних пісень, аби ними могли користуватися спеціалісти⁷⁹.

В едиційній практиці Етнографічної комісії НТШ послідовно дотримувались єдиного принципу – видавати текст лише науково опрацьований. Перед тим, як опублікувати фольклорний матеріал, ретельно готувався науковий апарат: розшукувались варіанти, паралелі, подавалась відповідна бібліографія. Наведення паралелей вважалось невід'ємною частиною наукової публікації текстів, оскільки це не лише звільнить дослідника від необхідності перекидати цілі гори різних матеріалів, а й укаже, що зроблено в цьому напрямі, допоможе зорієнтуватися при новому друкуванні матеріалів⁸⁰. Відтак паралелі мають велике значення для порівняльного вивчення фольклору певного народу, в його історико-культурних зв'язках з творчістю інших етносів, для встановлення давності теми та її змін у просторі й часі. Важливо також, що тогочасні фольклористи надавали ваги різного роду показникам і розуміли вартість систематичних показників уснопоетичних матеріалів, які, на їх тверде переконання, мають служити меті порівняльної фольклористики⁸¹. Видання без відповідного наукового

апарату, на їх думку, нічого чи дуже мало значимуть у науці і в майбутньому.

Члени Етнографічної комісії НТШ подали зразок наукового опрацювання – кожен запис супроводжувався зазначенням варіантів, паралелей, відповідною бібліографією, різного роду показниками. Науково-організаційна і видавнича діяльність дослідників того часу поставила українську науку про усну словесність в один ряд з кращими досягненнями європейської фольклористики. Цілком заслужено видання привернули до себе увагу міжнародної громадськості і здобули визнання багатьох авторитетних учених, завдяки чому наша наука, "не тільки не полишилася позаді, ...але не в однім напрямі вибилася наперед і випередила інші народи" (Гнатюк).

Текстологічними принципами, які розробляли науковці останніх десятиліть ХІХ – поч. ХХ ст., керувалися в своїй діяльності як збирачі-початківці, так і досвідчені фольклористи. Багато спостережень практичного характеру заслуговують уваги і можуть бути прийнятними сучасною наукою. До того ж, нинішні наукові вимоги особливо актуалізують збирацький пошук. Застосування технічних засобів дозволяє фіксувати не тільки текст, але й увесь процес його виконання, тобто є можливість багатоаспектної фіксації фольклорних явищ. Відповідно збільшуються параметри едиційного відтворення зразків фольклору в синкретизмі їх втілень і контекстів, що вимагає доповнення текстології друкованого слова і нот, аудіо- і відео-текстології фольклору.

Тогочасні дослідники усної словесності, збагнувши основні засади світової фольклористики, яка виходила вже тоді на концептуально-аналітичний рівень, робили все, щоб українську науку виводити на європейські обрії. Публікації фольклорних збірок, які видала Етнографічна комісія НТШ, – зразок ретельного наукового опрацювання усної словесності, що відзначаються багатством фактажу, науковою достовірністю, високою едиційно-текстологічною культурою і до сьогодні залишаються зразками, гідними творчого наслідування.

⁷⁷Гнатюк В. [Рецензія на кн.]: *Pieśni ludowe celtyckie, germańskie, romańskie, spolszczył* Edward Porębowicz.– *Lwów*, 1909 // *Записки НТШ*.– 1909.– Т. 88.– С. 239.

⁷⁸Франко І. Лист до І.Колесси // Франко І. *Збір. творів: У 50 т.*– К., 1986.– Т. 48.– С. 578.

⁷⁹Колесса Ф. [Рецензія]: Проф. І.Горак у справі збирання й видання народних пісень // Колесса Ф.М. *Фольклористичні праці*.– К., 1970.– С. 388.

⁸⁰Гнатюк В. [Рецензія на кн.]: *Новицкий Я.П. Малорусские исторические песни, собранные в Екатеринославщине. 1874-1903 г.*– *Екатеринослав*, 1908 // *Записки НТШ*.– 1908.– Т. 85.– Кн. 5.– С. 221.

⁸¹Гнатюк В. [Рец. на]: *Смирнов Л.М. Систиматический*

указатель тем и вариантов русских народных сказок (Известия отделения рус. языка и словесности Импер. Академии наук, 1911) // *Записки НТШ*.– 1912.– Т. 112.– Кн. 6.– С. 228.